

BADANIA ARCHITEKTONICZNE
KOŚCIOŁA PW. MATKI BOŻEJ
CZĘSTOCHOWSKIEJ
W DARŁOWIE WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIE

prof. dr hab. inż. arch. Aleksander Piwek
opracowanie rysunków: zespół

Gdańsk 2022

NR6 NR 976.2023.K
Załącznik do decyzji ~~o~~ o ustanowieniu
Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego
Konserwatora Zabytków
Znak: ZN.K.5142.72.2023, KB
Z dnia 21.11.2023. *piwek*

Aleksander Piwek

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	s. 3
1. Stan badań.....	s. 4
2. Sytuacja i opis obecnego stanu.....	s. 5
3. Wyniki badań architektonicznych elewacji kościoła.....	s. 6
3.1. Elewacja zachodnia.....	s. 6
3.2. Elewacja północna.....	s. 8
3.3. Elewacja wschodnia.....	s. 10
3.4. Elewacja południowa.....	s. 12
4. Wyniki badań architektonicznych wybranych wnętrz kościoła.....	s. 15
5. Wnioski z badań.....	s. 17
6. Ocena wartości zabytkowej.....	s. 20
7. Uwagi konserwatorskie.....	s. 21

Fotografie

Rysunki

Wstęp

Badania architektoniczne podjęte w Darłowie w 2022 r. miały rozpoznać historię budowy kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej, pierwotnie pw. N.P.Marii od jego pierwotnego stanu po obecnie zachowany. Na ich podstawie ustalono wartość zabytkową obiektu i przedstawiono uwagi konserwatorskie, które będą pomocne dla planowanych przy obiekcie prac konserwatorsko-budowlanych.

Badania architektoniczne kościoła objęły analizę jego czterech elewacji oraz wybranych partii wnętrza. Ponieważ odbyły się one bez pomocy rusztowań, zostały ograniczone tylko do tych powierzchni, które były aktualnie dostępne. W przypadku kaplicy wschodniej, przyległej do prezbiterium i nawy południowej, pomocą stały się wyniki badań stratygraficznych tynków dokonane przez mgr M. Caban w 2021 r. Aby odpowiednio przedstawić uzyskane rezultaty prac na wykonanych inwentaryzacjach kolorami zaznaczono zmiany budowlane, które przypisano poszczególnym etapom. W ich ustaleniu wzięto pod uwagę różnice w materiale budowlanym i wyniki uzyskane z założonych węzłów badawczych. Poszczególnym etapom przypisano czas ich trwania. Na rysunkowych opracowaniach zaznaczono najszerszą możliwość ich trwania. W tekście, o ile było to możliwe, starano się wskazać dokładniejsze ustalenia, które jednak wymagają dalszych weryfikacji.

Prace wykonane zostały w zespole: Michał Kwasek, Szymon Kowalski i Magdalena Piwek pod kierunkiem Aleksandra Piwka.

Metoda badań. W badaniach posłużono się powszechnie przyjętą metodą, wykorzystywaną przy historyczno – architektonicznych obiektach zabytkowych. Przeanalizowano dotychczasową literaturę przedmiotu i następnie zajęto się historią powstania obiektu oraz zmianami jakie z czasem zostały do niego wprowadzone. Podjęte prace terenowe ujawniły niejednorodność obiektu. W miejscach dostępnych pobrano wymiary cegieł (długość szerokość i wysokość). Wymiar najczęściej powtarzający się został podkreślony. Zmierzono także 10 warstw cegieł i zapraw oznaczając w tekście jako 10c oraz układ cegieł widocznych na powierzchni ścian. Ustalono ponadto zakres poszczególnych etapów które uwzględniały także lokalne przemurowania naprawcze. Pomocą w tym zakresie były analizy wybranych węzłów badawczych. Wyniki badań przedstawiono w zamieszczonej

dokumentacji. Na ich podstawie dokonano oceny wartości zabytkowej oraz uwagi dotyczące dalszego postępowania konserwatorskiego. Z braku rusztowań nie do wszystkich miejsc badawczych zdołano dotrzeć. Należy stąd wnosić, że zawarte w opracowaniu wyniki jeszcze mogą być uzupełnione o kolejne dane, które wyjaśnią nie wszystkie rozpoznane miejsca badawcze.

Struktura opracowania. Zamieszczone w niniejszym opracowaniu wyniki badań architektonicznych składają się z części tekstowej i rysunkowej. Tekst zawiera wiadomości wstępne, wyniki badań elewacji obiektu, ich syntezę, ocenę wartości i uwagi konserwatorskie. W części rysunkowej pracy zawarto plan z rozpoznanymi powiązaniem w wytypowanych węzłach badawczych oraz miejsca wykonanych fotografii. Na elewacjach zaznaczono zasięg z rozpoznanym czasowo materiałem ceglany. W ostatniej części opracowania znalazły się fotografie mające udokumentować najważniejsze miejsca badawcze. Badania architektoniczne wykonane zostały od sierpnia do listopada 2022 roku.

1. Stan badań

W prezentacji stanu dotychczasowej wiedzy o dziejach kościoła pw. Matki Bożej Częstochowskiej w Darłowie przeanalizowane zostały materiały historyczne i ikonograficzne. Pewną ilość danych dostarcza *Kronika kościoła Mariackiego w Darłowie* po red. J. Kalickiego wydana w Koszalinie 2009. Zawiera ona część informacji o zmianach dokonywanych w kościele między 1891 a 1918 rokiem. Wcześniej wiadomości skrótowo podali: F. Kugler, *Pommersche Kunstgeschichte*. Balt. t.8, 1840, L. Böttger, *Die Kreise Köslin und Colberg-Körlin*, 1889, K. Rosenow, *Das Stadtbild von Rügenwalde*, 1929. Podsumowanie dotychczasowych danych znalazło się w haśle „Darłowo” Teresy Mroczo zamieszczonym w t.II: *Architektura gotycka w Polsce*, red. T. Mroczo i M. Arszyński, 1995.

Obecny kościół był poprzedzony mniejszym założeniem, znanym z wykopów archeologicznych. Mimo to jego zakres trudno obecnie ustalić z powodu nie opublikowania sprawozdania. Z dotychczasowych ustaleń badaczy wiadomo, że kościół nie stanowi jednolitej struktury. Powstał w 2 poł. XIV w. jako mniejsze założenie złożone z prezbiterium. Zapewne pod koniec tego stulecia dostawiono do niego nawy, parterową zakrystię i niską wieżę usytuowaną od zachodu. W XV w. między nawami bocznymi a wieżą powstały kaplice zachodnie. Wieżę nadbudowano w XVI-XVII w. Podwyższono także zakrystię. Prace konserwatorskie podjęte w celu dokonania napraw budowlanych wykonano w 1897 i 1974 r.

2. Sytuacja i opis obecnego stanu

Kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej w Darłowie położony jest na działce przylegającej do północno-zachodniej pierzei rynku miejskiego, w kwartale wyznaczonym ulicami: Kościelna, Wenedów, Franciszkańska i przejściem tylnym przy wspomnianej zabudowie rynkowej zawierającej ratusz.

W skład kościoła wchodzi kilka przestrzeni o zróżnicowanej architekturze. Część wschodnią tworzy prezbiterium o dwóch przęsłach zakończonych trójbocznie. W ścianie południowej znajduje się wieloboczna klatka schodowa wiodąca na poddasze. Do prezbiterium dobijają od zachodu nawy o różnej szerokości z których skrajne mają także po jednej sześciobocznej wieżyczce schodowej widocznych w elewacjach. Nawy mają po cztery przęsła. Między nawą północną a prezbiterium znajduje się piętrowa przesklepiona zakrystia z jednym słupem na każdej kondygnacji. Na wschód od nawy południowej do prezbiterium przylega prostokątna kaplica z jednym sklepieniem. Część zachodnią naw tworzy wieża i wydłużone, przyległe do niej kaplice boczne. Prostokątna wieża znajduje się na osi nawy głównej i częściowo wystaje poza jej szerokość. Krótsze boki wieży zawierają szerokie przejścia do kaplic. Są one dwuprzęsłowe i licują się ze ścianą zachodnią wieży. Prezbiterium, nawy oraz kaplice przy nawie południowej przekryte są sklepieniami gwiaździstymi. Północna kaplica przywieżowa ma dwa przęsła ośmiopolowe, zaś zakrystia krzyżowo-żebrowe.

Do kościoła wiodą trzy ostrołuczne, uskokowe portale. Znajdują się one w ścianie zachodniej wieży i w nawach bocznych, w drugich od wschodu przęsłach. Dodatkowe wejście znajdowało się w ścianie północnej kaplicy północnej przywieżowej. Obecnie jest ono nieczynne. Kościół ma układ bazylikowy. Prezbiterium doświetlają wysokie ostrołuczne okna zaś nawy boczne - okna niemal dwukrotnie niższe. Podobne występują w kaplicach trzywieżowych. Wszystkie rozdzielone są przyporami. Nieco mniejsze okna ma kaplica wschodnia. Nawę środkową doświetlają także ostrołuczne okna ale w kształcie odbiegające od dotychczas opisanych. Nie zawierają pionowych obrzeży stąd ich pola wyznaczają tylko łąki i podstawa stykająca się z kalenicami naw bocznych. Pośrodku elewacji zachodniej znajduje się niewielkie prostokątne okno doświetlające wnętrze wieży i kilka węższych, w partiach wyższych. W części ściany należącej do północnej kaplicy przywieżowej jest duże ostrołuczne okno zaś w ścianie szczytowej przeciwległej (południowej) kaplicy - małe z

łękiem odcinkowym. Niewielkie ostrołuczne okna wystąpiły jeszcze w ścianach zakrystii i kaplicy wschodniej. Ściany kościoła zdobione są wnękami i fryzami. Pierwsze z nich wystąpiły głównie na elewacji zachodniej, w szczytach kaplic, na czterech ścianach wieży (górne partie). Fryzy złożone z cegieł kształtek zdobią ściany prezbiterium (jeden rząd) i nawy głównej (dwa rzędy).

3. Wyniki badań architektonicznych elewacji kościoła

Pomimo trudności z dotarciem do wielu miejsc, które należałoby przebadać, uzyskane już teraz wyniki są interesujące, poszerzające znacznie dotychczasową wiedzę o historii kościoła. Niewątpliwie pobudzą one do dalszych dociekań, wyjaśniających podjęte w przeszłości działania budowlane.

3.1. Elewacja zachodnia

Na elewację frontową składa się wieża będąca dominantą kościoła i dwie ściany zachodnie kaplic przywieżowych (północnej i południowej). W wieży można wyodrębnić trzy części: - dolną, nie wydzieloną z pozostałej partii elewacji, - środkową obejmującą dwa fragmenty skośne wieży osadzone na części dolnej oraz ok. 15 m wyżej biegnący trzon, ponad ścianami szczytowymi kaplic trzywieżowych, - górną zawierającą pas z dekoracjami wydłużonymi wnękami i umieszczonym między nimi owalnym zegarem (rys. 1).

Część pierwszą w i e ż y od fundamentu aż po niewielki uskok w połowie dużej zamurowanej ostrołucznej wnęki ma cegły o wymiarach: 28,5-28,0-27,5 x 13,0-12,5-11,5 x 8,5-8,0-7,5 cm, 10c=99,0 cm ułożone w watek wedyjski. Na nim osadzona jest partia wysokości ok. 1m o przebiegu zbliżonym do meandru (częściowo naprawianego), jak należy sądzić powstała w wyniku zamurowania wnęk, które nie skończono bądź też rozebrano w czasie późniejszych uszkodzeń wieży (fot. 2, 4). Prawdopodobnie ta część wieży powstała w etapie drugim (XIV/XV w.), chociaż wymaga to potwierdzenia dodatkowymi badaniami jej wnętrza. Portal jak i partia ponad nim (dochodząca do ostrołucznej wnęki) są wydzielone z wieży dwiema fugami o przebiegu meandru (fot. 1, rys. 6 nr 1/6-9). Świadczą one o przemurowaniu wcześniejszego okna bądź też wąskiej arkady. Jak wskazuje część cegieł w profilowaniach portalu był on naprawiany w XIX w. (rys. 6 nr 1/7-8).

Druga część wieży zawiera umieszczoną centralnie ostrołuczną wnękę, pierwotnie stanowiącą okno, powstałe jak i ta część wieży w 1 poł. XV w. (fot. 2). Początkowo

dochodziło ono do górnej granicy części pierwszej wieży. Zostało ono w okresie późnego średniowiecza wydłużone poprzez wykucie stąd jego ścianki boczne na tym odcinku mają powierzchnie skute. Wydłużone okno było naprawiane zapewne w XVII w. Wówczas to w celu zwiększenia jego sztywności zostało zwężone poprzez dostawienie do pionowych krawędzi dwóch wąskich słupków. W późniejszym czasie (XVIII w.?) zostało zamurowane z pozostawieniem niewielkiego biforium.

Trzecia część wieży zawiera przemurowania pochodzące z kilku etapów - 2 poł. XV w., XVI/XVII w., XVII-XVIII i XIX w. Nieliczne uzupełnienia pochodzą z XX w. Obecne wnęki w górnej partii wieży zamykają od góry uskoki. W trzeciej od południa, wewnątrz wnęki jest okno zwieńczone łękiem odcinkowym. Obecnie przypuszcza się, że jej ościeże jest licem ściany z XVII w., które pozostawiono przy wymianie górnej powierzchni wieży w XIX w. Partie ściany z tego wcześniejszego etapu znajdują się także i w pozostałych wnękach. Wraz z założeniem zegara na wieży środkowa wnęka został zamurowana.

Ściana zachodnia północnej kaplicy przywieżowej od dolnej części wieży wydzielona jest fugą o nieregularnym przebiegu (rys. 6 nr 1/10-11). Szczelina między tymi ścianami została naprawiona w XIX w. uławkami cegieł. Na powierzchni ściany kaplicy widoczne są cegły o wymiarach: $27,0\text{-}\underline{26,5}\text{-}26,0 \times 13,4\text{-}\underline{12,5}\text{-}12,0 \times 7,7\text{-}\underline{7,5}$ cm, $10c=95$ cm w układzie wedyjskim. Od strony północnej dochodzi do niej przypora złożona z cegieł: $27,5\text{-}\underline{26,5} \times 13,5\text{-}\underline{13,0}\text{-}12,5 \times 9,0\text{-}8,2\text{-}\underline{7,5}$ cm, $10c=96,5$ cm, które przypisane zostały do etapu 7 (XVII w.). W poziomie cokołu zostały one wymienione na materiał pochodzący z XIX w. (rys. 6 nr 1/14). Szczyt kaplicy z wnękami ostrołucznymi pochodzi zapewne z tego samego okresu co i ściana z oknem (fot. 3). Obramienia okna stanowią cegły pozbawione profilowań. Podziały w oknie należą do wymiany dokonanej w XIX w. (rys. 6 nr 1/12-13). Kaplica północna dostawiona do wieży zachowała prawie w pełni swój średniowieczny wystrój.

Ściana zachodnia południowej kaplicy przywieżowej wzniesiona została z cegieł: $\underline{27,5}\text{-}27,0\text{-}26,5 \times \underline{12,5}\text{-}12,0\text{-}11,8 \times 8,7\text{-}8,2\text{-}7,5$ cm, $10c=98,5$ cm, w układzie wedyjskim. Jak należy przypuszczać powstała ona w etapie 4 (2 poł. XV w.). Jej wydzielenie z wieży stanowi pionowa fuga o przebiegu meandru. Znajdująca się pośrodku ściany ostrołuczna wnęka zawiera cegły maszynowe w układzie gotyckim. Ponieważ profilowane obrzeża zostały częściowo wymienione w XIX w. należy sądzić, że jego zamurowanie nastąpiło w XX w. (rys. 6 nr 1/3-4). Użycie cegieł kształtek, które nie występują w kaplicy północnej, wskazuje na różny czas budowy kaplic. Niektóre partie ściany kaplicy południowej zawierają cegły z 2 poł. XV w., zapewne wtórnice użyte podczas

prac naprawczych dokonanych w XIX w. oraz cegły z XVI/XVII w. (rys. 6 nr 1/1-2). Trójkątny szczyt nad kaplicą został wykonany w XIX w, stąd obecne ostrołuczne wnęki (fot. 4) są naśladownictwem zdobnictwa, które zostało zniszczone. Ponad przyporą pozostawiono w etapie 9 (XIX w.) zazębienia, aby zrekonstruować dokładnie jej dawną wysokość. Zamiar ten został jednak porzucony. Przypora skośna wzmocniająca od południa ścianę ma szerokość 73 cm, czyli węższą aniżeli przypory elewacjach wzdłużnych. Do jej budowy użyto cegieł: $26,5-26,0 \times 12,5-12,0 \times 8,2-7,5$, $10c=99,5$ cm. Zapewne została ona dostawiona do ściany w etapie 5 (XVI w.), (rys. 6 nr 1/1).

3.2. Elewacja północna

W skład ścian kościoła od tej strony wchodzi północne ciągi prezbiterium, zakrystii z klatką schodową, nawy północnej i nawy głównej (ponad dachem nawy bocznej), przywieżowej kaplicy zachodniej, a ponad jej dachem górna część wieży kościelnej (rys. 2). Ich różne położenie przestrzenne powoduje, że nie tworzą jednolitej powierzchni muru.

Prezbiterium wzniesione zostało z cegieł: $27,5-27,0-26,5 \times 13,2-13,0-12,5 \times 8,0-7,6-7,1$ cm, $10c=96,0$ cm, w układzie wedyjskim. W odległości 285 cm i 400 cm od ściany zakrystii, na jego ścianie północnej znajdują się dwie pionowe fugi. Rozpoczynają się przy cokole ściany i następnie łączą się uskokami na wysokości 200 cm ponad cokołem (fot. 10). Wyznaczone w ten sposób zamurowanie wykonano z cegieł: $28,8-28,4-27,6-26 \times 12,5-12,0 \times 8,0-7,4$, $10c=91$ cm, które przypisano do etapu 7 (XVII w.). Od strony wnętrza prezbiterium w tym miejscu znajdują się profilowania portalu, tak więc wcześniej było tutaj przejście do kościoła. Dole partie tego przejścia są przemurowane, podobnie jak i pas szerokości ok. 60 cm dochodzący do zakrystii. Przy ścianie zakrystii znajduje się wąskie pionowe kolejne przemurowanie, jak się wydaje związane z ukształtowaniem niskiego szczytu zakrystii. Obrzeża okien i górne partie ściany związane z gzymsem oraz przypory skośnej rozdzielającej okna zostały naprawione w etapie 9 (XIX w.), (rys. 6 nr 1/47-50). Najnowsze prace uzupełniające podjęto w etapie X (XX w.) przy wymianie cegieł w cokole ściany.

Najstarsze partie zakrystii występujące na elewacji północnej znajdują się w okolicy okna jej parteru (fot. 7). Występują tutaj cegły: $28,6-27,8-27,0 \times 8,8-8,6$, $10c=97,7$ cm. Zostały one uznane za materiał pochodzący z etapu 3 (1 poł. XV w.). Obecne ostrołuczne okno jest wtórne, pochodzące z etapu 9 (XIX w.), (rys. 6 nr 1/40). Ślady oryginalnego (fugi pionowe i poziome) stwierdzono na zachód od tego okna. Materiał użyty do jego zamurowania: $9,3-9,0-8,5$, $10c=103$ cm pochodzi z wykucia okna dokonanego w XIX w.

Piętro zakrystii powstałe w XVI w. ma okno ostrołuczne pochodzące także z XIX w. Jest ono rekonstrukcją średniowiecznego. Ślady po starszym oknie, znajdują się po obydwu stronach obecnych łęków ostrołucznych. Są to dwa przerwane łęki odcinkowe z XVII w. Ściana klatki schodowej przyległa do zakrystii pochodzi z czasów jej podwyższenia, które nastąpiło w etapie 6 (XVI w.). W partii zachodniej, dochodzącej do przypory nawy bocznej znajduje się łęk odcinkowy. Dokonane poniżej niego przemurowania z XVII w. zacierają zmiany jakie tutaj wystąpiły. Można domyślać się wystąpienia tutaj wejścia do klatki schodowej (rys. 6 nr 1/37-38). W odległości 137 cm od wschodniej krawędzi klatki schodowej w kierunku zachodnim, na długości 80 cm występują skute cegły (fot. 8). Prawdopodobne są one powiązane ze wspomnianym powyżej wejściem.

N a w a p ó ł n o c n a zachowała w większości materiał ceramiczny pochodzący zapewne z etapu 2 (XIV/XV w.). Wchodzące w jego skład cegły mają wymiary: 28,3-27,3-26,4 x 12,7-12,5-11,7 x 8,5-7,7-7,3 cm, 10c=96,5 cm, w układzie wendyjskim. Partie poniżej gzymsu jak i w pasie dochodzącym do ziemi są przemurowane w XIX w. z użyciem cegieł podobnych do średniowiecznych jak i maszynowych, ułożonych w wątek współczesny. Nieliczne zmiany tam występujące zostały zaliczone do XVII w. Pierwsze okno od wschodu i drugie (powyżej portalu) mają profilowania wymienione w XIX w. (rys. 6 nr 1/34-35). Do tego też czasu należy zaliczyć wszystkie laskowania okienne nawy bocznej (rys. 6 nr 1/26-29). Przypory prostopadłe do ściany, tylko na niewielkim odcinku (ok. 20 cm od lica ściany nawy) mają średniowieczne cegły etapu 2 (XIV/XV w.), (rys. 6 nr 1/30-33).

N a w a g ł ó w n a w pasie ponad dachem nawy bocznej ma cegły pochodzące zapewne z 2 etapu (XIV/XV w.) ułożone w wątek wedyjski. Wtręty późniejszymi ceglami znalazły się po zachodniej stronie pierwszego od zachodu (zamurowanego okna) – z XVII w. oraz przy gzymsie nawy, we wschodniej przyporze i partii przyległej do niej – z XIX w.

K a p l i c a p r z y w i e ż o w a zawiera głównie cegły: 26,8-26,5-26,2 x 13,4-12,5-12,0 x 7,7-7,5-7,3 cm, 10c=95 cm. Zostały one przypisane do etap 6 (XVI/XVII w.). Cegły naprawcze wstawione w XVII w. znalazły się w obrysie wewnętrznym okna (rys 6 nr 1/21-24), poniżej jego parapetu oraz w przyporze zachodniej (rys. 6 nr 1/15-16). Użyte tutaj cegły mają wymiary: 27,6-26,7-25,6 x 13,2-12,8-12,2 x 8,0-7,6-7,1 cm, 10c=90,8 cm. Pochodzą one z etapu 9 (XIX w.). Ich wymiary wynoszą: 28,3-27,4-27,0 x 13,6-13,0-12,8 x 8,2-7,8-7,5 cm, 10c=95,3 cm. Tymi ceglami zamurowano pierwsze od zachodu okno. W jego dolnej partii oraz w partii ściany dochodzącej do przypory zachodniej wykształcono ponadto nawiązujące do gotyckich wzorów przejście do kaplicy (rys. 6 nr 1/17-18).

Ściana północna w i e ż y, widoczna ponad dachem kaplicy przywieżowej, została wzniesiona w wyniku trzykrotnego podwyższania. Pierwsza jej wysokość, kończyła się na poziomie podstawy wysmukłego prostokątnego okna tj. ok. 6,3 m ponad kalenicą dachu kaplicy. Jak należy przypuszczać mogło to nastąpić w 3 etapie (1 poł. XV w.). Druga wysokość wieży sięgała w przybliżeniu podstawy wysmukłych wnęk wieńczących ścianę. Obecna wysokość wieży jest zapewne wynikiem ostatniego jej podwyższenia, które mogło nastąpić w etapie 7 (XVII w.). Wówczas to powstały wnęki domknięte łękami odcinkowymi. Jak się wydaje ich naprawy nastąpiły w etapie 8 (XVIII w.). Większe zniekształcenia nastąpiły w kolejnym stuleciu, w związku z założeniem centralnie usytuowanego zegara. W tym samym stuleciu wymieniono część cegieł, zwłaszcza należących do zwieńczenia ściany.

3.3. Elewacja wschodnia

W skład widocznych ścian wchodzi te współtworzące prezbiterium, kaplicę wschodnią, zakrytą, szczyt nawy głównej i widoczną ponad nim wieżę (rys. 3).

Ś c i a n y p r e z b i t e r i u m wzniesione zostały z cegieł o wymiarach: $27,5-27,0-26,5 \times 13,2-13,0-12,5 \times 8,1-7,6-7,1$ cm, $10c=96$ cm w układzie wendyjskim. Obecnie ściany jak i przewiązane z nimi przypory należy uznać za materiał najstarszy jaki został użyty do budowy kościoła. Pochodzi on z 1 etapu (2 poł. XIV w.). W skład drugiego pod względem ilości użytego materiału wchodzi cegły maszynowe z etapu 9 (XIX w.), które stwierdzono w górnych partiach skośnych przypór łączących się ze ścianami wzdłużnymi prezbiterium oraz w ciągach podokapowych. Jak należy sadzić, do tej partii cegieł należały kształtki w oknach i laskowaniach (rys. 6 nr 1/49-54), materiał ceramiczny w cokołach i parapetach. Podobne cegły maszynowe wystąpiły jeszcze ok. 45-60 cm poniżej okien znajdujących się po stronie północnej i południowej. W ościeżach okien znaleziono rytmicznie osadzone wstawki z cegły z etapu 10 (XX w.). Są one pochodną likwidacji zabezpieczeń metalowych które musiały zostać wykonane w czasie osadzania witraży.

Na południe od prezbiterium znajduje się ściana należąca do kaplicy oraz dwie ścianki klatki schodowej wiodącej na poddasze prezbiterium. Ś c i a n a w s c h o d n i a k a p l i c y w partii dolnej, zawierającej dwa ostrołuczne okna, ma cegły o wymiarach: $26,8-26,5-25,5 \times 13,4-12,5-12,0 \times 7,7-7,5$ cm, $10c=95$ cm w układzie wendyjskim. Te same cegły można odnaleźć w znacznej ilości w ścianie szczytowej należącej do piętra i w skośnej przyporze. Z nich też powstało obramienie wnęki z obecnie zamurowanym małym okienkiem, od góry domknięte drewnianą belką (fot. 11). Powierzchnia tej wnęki zawiera u podstawy jak i przy obramieniu (w wąskich pasach) materiał średniowieczny, który jest z etapu 4 (2 poł. XV w.).

Pierwotnie była ona częścią okna, którego pozostałościami są profilowane pionowe obrzeża. Jedno z nich (północne) ciągnie się jeszcze ponad belką dochodząc prawie do skośnej krawędzi szczytu. Jest to dowód na to, że okno było wysokie i prawdopodobnie osiągało wysokość zbliżoną do tej jaką obecnie mają okna prezbiterium. Pas cegieł u podstawy okna, sięgający ok. 1 m wskazuje na zmniejszenie jego rozmiarów (rys. 6 nr 1/60) dokonane w etapie 5 (XVI w.), lokalnie naprawione w XIX w. (rys. 6 nr 1/58-59). Nie było to jedyne działanie mające pomniejszyć okno. Partia cegieł ponad wspomnianym pasem pochodzi prawdopodobnie z XVII w. Domknięcie jej od góry belką drewnianą wskazuje na zniszczenia kaplicy jakie musiały nastąpić w XVI w. Partia muru wypełniająca wnękę, dochodząca do belki, zawiera cegły $27,5-27 \times 13,6-13,0 \times 8,6-8,3-8,0$ cm, $10c=101$ cm. Osadzona w tym murze stolarka okienna świadczy, że w XVII w. okno znacznie zmniejszono. Jego dolną partię zamurowano w kolejnym stuleciu. Niewielką jego pozostałość zlikwidowano zapewne w pocz. XX w., kiedy to górne partie zostały znacznie uszkodzone. Do zmian jakie zaszły w XIX w. należą naprawy głównie górnych partii przypory i szczytu.

Przylegająca do kaplicy i prezbiterium klatka schodowa zawiera cegły podobne do tych z jakich wzniesiono ściany prezbiterium. Należy stąd wnosić, że powstała wraz z nim w 2 poł. XIV w. i do niej dostawiono ścianę wschodnią kaplicy (rys. 6 nr 1/57). Naprawy tej klatki schodowej dokonano rekonstruując w XIX w. górne partie.

Ściana wschodnia zakrystii zawiera głównie cztery rodzaje cegieł (fot. 9). Pierwszy z nich pochodzący z etapu 3 (1 poł. XV w.) można odnaleźć w znacznych partiach parteru oraz piętra. W poziomie parteru należące do niej cegły: $29,5-28,6-28,0 \times 13,5-13,1-12,5 \times 9,3-9,0$ cm, $10c=105,5$ cm, znalazły się w pobliżu otworu drzwiowego oraz po stronie północnej i południowej okna (rys. 6 nr 1/46). Na piętrze należą do niego trzy ostrołuczne wnęki oraz łączący się z parterem wąski pasek poniżej szerokiego ostrołucznego okna. Ten sam materiał znalazł się jeszcze w dochodzących do tego paska pionowych odcinkach, przerwanych otoczeniem okna. Opisywany materiał należy do parterowej zakrystii. Jej szczyt ozdobiło pięć wnęk ostrołucznych o wysokościach stopniowo zmniejszających się wraz z oddaleniem od prezbiterium. Wymiary cegieł wskazują na nowszy czas powstania tej ściany aniżeli prezbiterium (rys. 6 nr 1/46). Drugi rodzaj cegieł znalazł się w pionowym pasie osadzonym na wnękach piętra zakrystii. Należy on do przypory kościoła, powstał zatem w etapie 1 (2 poł. XIV w.). Trzeci rodzaj cegieł wystąpił w partii ściany na północ od wspomnianej przypory. Zawiera on sześć wnęk. Dwie dolne oraz czwarta (od północy) fragmentarycznie zachowały ostrołuczne łęki osadzone na różnej wysokościach. Należy stąd wnosić, że wszystkie miały podobne zakończenie. Stanowiły ozdobną część

podwyższonej zakrystii. Jej domknięcie od strony północnej zachowało się w partii znajdującej się na północ od okna piętra. Użyty materiał wskazuje na budowę piętra zwieńczonego ozdobnym szczytem w XVI w., nawiązującym do pierwotnego zakrystii parterowej. Czwarty rodzaj cegieł był związany z naprawami ściany w XIX w. jak i ze stworzeniem korzystniejszych warunków użytkowania zakrystii. Użyty został w parterze do obramienia ostrołucznego wejścia do jej wnętrza, oprawy powiększonego ostrołucznego okna i do naprawy przypory skośnej (rys. 6 nr 1/43-45). Na piętrze wykorzystany został do wykształcenia kolejnego ostrołucznego dużego okna i napraw szczytu.

Widoczna ponad dachem prezbiterium ś c i a n a w i e ż y, głównie w partiach najwyższych, została przebudowana. W dwóch wąskich, wydłużonych oknach, w głębi uskokowego domknięcia, widoczne są odcinkowe łęki. One jak i pobliski materiał należą do etapu 7 (XVII w.). Materiał powyżej tych wnęk został przypisany do prac dokonanych w etapie 8 (XVIII w.). Kolejne naprawy dokonano w etapie 9 (XIX w.). Skupiły się one na pasie podgzymsowym i zamurowaniu części wnęk w celu osadzenia zegara. Widoczny na ścianie wieży, ponad dachem nawy głównej, ślad tynku wyznacza pierwotny przebieg jej dachu (fot. 14).

3.4. Elewacja południowa

Widok kościoła od tej strony zawiera ściany: prezbiterium, kaplicy wschodniej, nawy południowej, nawy głównej, zachodniej kaplicy przywieżowej i wieży. Wzniesione one zostały z różnych rodzajów cegieł, nawet wtórnie użytych (rys. 4).

P r e z b i t e r i u m (wraz z przyległą do niej wieloboczną klatką schodową) ma cegły: 27,9-27,4-26,5 x 13,9-13,3-12,5 x 8,0-7,7-7,4 cm, 10c=96 cm. Dochodzące do niej skośna przypora jak i klatka schodowa są powiązane z murem prezbiterium. Górne partie tych ścian jak i samego prezbiterium wypełniają cegły z etapu 9 (XIX w.). Z tego samego okresu pochodzą laskowania znajdujące się w oknach jak i cokół prezbiterium.

Ś c i a n a p o ł u d n i o w a k a p l i c y w s c h o d n i e j doznała kilku zmian budowlanych (fot. 12). Najstarsza jej partia występuje ponad zachodnim łękiem obecnego portalu i na zachód od lewej wnęki półkolistej znajdującej się na piętrze. Jak należy sądzić powstała ona w 4 etapie (2 poł XV w.). Do niej należy jeszcze zaliczyć znaczne ilości cegieł w przyporze skośnej (środkowe i górne partie). Zachowane fragmentarycznie detale z tego czasu umożliwiają częściowe rozpoznanie pierwszej koncepcji architektonicznej. Ponad łękiem obecnego portalu odsłonięte zostały dwie cegły ułożone w krzywiznę łuku ostrego. Jego dalszy przebieg jest czytelny w dwóch fugach rozgraniczających materiały ceramiczne z

2 poł. XV w. (strona zachodnia) i XVI w. (strona wschodnia). Świadczą one o istnieniu tutaj wcześniej gotyckiego okna z 2 poł. XV w. Zostało ono częściowo wykorzystane do wykształcenia portalu z 5 etapu (XVI w.). Jego świadectwem są kształtki w łuku obecnego portalu. Dekoracje tego przejścia zostały następnie w znacznej części wymienione w etapie 9 (XIX w.).

Profile we wnęce lewej piętra zakrystii są pozostałością gotyckiego okna pochodzącego zapewne z 4 etapu (2 poł. XV w.), (rys. 6 nr 1/62). Do jego częściowego poznania przybliżają dwie przesłanki. Pierwszą z nich są zachowane profile wspomnianej wnęki określające wschodni kraniec tego okna. Drugą zaś jest fragment okna gotyckiego założonego na podobnej wysokości ale w ścianie wschodniej kaplicy.

Kolejnym przekazem związanym z pierwotną architekturą kaplicy jest odsłonięty na zachód od portalu, w pobliżu prostopadłej przypory fragment muru z 2 poł. XV w. Z badań wnętrza kaplicy wynika, że jest on powiązany z reliktem starego portalu. Jego przebieg nie jest widoczny w elewacji południowej ponieważ został przemurowany w etapie 5 (XVI w.). W związku z założeniem nowego (obecnego) portalu partia ściany na wschód od obecnego portalu aż po dwie wnęki zwieńczone półkoliście wzniesiona została z cegieł średniowiecznych ale jak się wydaje wtórnie użytych. Naprawy dokonane w XIX w. dotyczyły dolnych partii ściany stąd dotknęły one częściowo i profilowań portalu. Do nich należy jeszcze zaliczyć naprawę gzymsu.

N a w a b o c z n a składa się głównie z dwóch rodzajów cegieł. Najstarszy, który posłużył do wzniesienia nawy zawiera cegły o wymiarach: 26,5-26,0-25,5 x 13,0-12,0-11,5 x 8,0-7,5-7,3cm, 10c=96,5 cm w układzie wedyjskim. Zostały one zakwalifikowane do 3 etapu (1 poł. XV w.). Znaczne partie tej ściany zostały naprawione w 9 etapie (XIX w.) ceglami: 28,5-28,0-27,5 x 13,5-13,0 x 7,2-7,0-6,8 cm, 10c=95,0 cm. Wstawione zostały w powierzchnie podokienne (trzy okna wschodnie), przypory (rys. 6 nr 1/67-68, 1/71-72) i partie podgzymsowe. Wymianą tymi ceglami objęto jeszcze profilowania okien i laskowania (rys 6 nr 1/65-66, 1/73-74, 1/75). Niewielka partia ściany, poniżej 1 okna od zachodu, została uzupełniona ceglami z etapu 10 (XX w.). Ponieważ w jego okolicy fragment elewacji jest zasłonięty zielenią, musiał on zostać w badaniach pominięty. Pomimo to należy przypuszczać że także i on zawiera cegły z etapu 3.

Ś c i a n a n a w y g ł ó w n e j znajdująca się powyżej kalenicy nawy bocznej pochodzi prawdopodobnie z 4 etapu (2 poł. XV w.). O tym, że nie może pochodzić z tego etapu co ściana nawy południowej wskazują zniszczenia widoczne na poddaszu nawy bocznej. Wewnętrzne obrysy okien (fot. 13) zostały wykonane z główek, które

prawdopodobnie wstawiono w etapie 7 (XVII w.). Do tego samego etapu zaliczone zostały laskowania. Na późny czas powstania wskazuje wzmocnienie łąków ciągiem główek. Do najnowszych uzupełnień należą cegły z etapu 9 (XIX w.), które wystąpiły głównie w: gzymsie, dwóch zachodnich niewielkich zamurowaniach wnek fryzowych oraz we wschodnim domknięciu ściany.

K a p l i c a p r z y w i e ż o w a ma ściany wzniesione z cegieł: $27,5-27,2-26,5 \times 12,5-12,2-12,0 \times 8,2-8,0-7,8$ cm, $10c=98,7$ cm ułożonych w watek wendyjski. Przypory skośna i prostopadła do ściany mają szerokość 73-70 cm i są cieńsze od tych, które wspierają nawę boczną (97-93-91 cm). Wzniesione one zostały z cegieł $27,0-26,5-25,7 \times 12,8-12,5 \times 8,5-8,0-7,5$ cm, $10c=100,2$ cm. Ich odmienne wymiary wskazują na późniejsze dostawienie zapewne w etapie 5 (XVI w.), zapewne w związku z późniejszym założeniem wewnątrz kaplicy sklepień (rys. 6 nr 1/85). Do tego czasu należy zakwalifikować jeszcze pas podgzymsowy. Ponieważ wnęka na fryz znajduje się w obrębie cegieł z których wzniesiono kaplicę można przypuszczać, że tuż przed założeniem sklepień kaplicę podwyższono. W etapie 9 (XIX w.) zapewne wymieniono profilowania okien i laskowania, fragmenty przypór (rys. 6 nr 1/79-84) oraz część cegieł w cokole ściany. Do najnowszych uzupełnień w etapie 10 (XX w.) należą niewielkie wstawki znajdujące się poniżej 1 okna od zachodu, przyporze prostopadłej do ściany jak i w cokole.

W i e ż a widoczna ponad kalenicą kaplicy trzywieżowej zawiera kilka etapów budowy świadczących o jej stopniowym podwyższaniu. Najstarsza partia, dochodzi do ok. 5 m ponad dach kaplicy. Prawdopodobnie pochodzi ona z 3 etapu (1 poł. XV w.). Obecny pas ściany nawy głównej jest ewidentnie młodszy. Należy do partii odbudowanej, zapewne po zniszczeniu kościoła w wyniku pożaru. Podwyższenie wieży sięgało do podstawy wnek kończących wieżę. Nastąpiło ono prawdopodobnie w 4 etapie (2 poł. XV w.) i uzupełniono od strony zachodniej ceglami pochodzącymi z 6 etapu (XVI/XVII w.). Ostatnia nadbudowa wieży i wykształcenie w niej kilku wnek oraz okien zwieńczonych odcinkowo nastąpiła w etapie 7 (XVII w.). Były one naprawiane w 8 etapie (XVIII w.) oraz w etapie 9 (XIX w.). Te ostatnie objęły naroże wieży, środkową partię pasa wnek (związaną z założeniem zegara) oraz pas podgzymsowy.

4. Wyniki badań architektonicznych wybranych wnętrza kościoła

Dzieje budowy kościoła uzupełniają badania wybranych fragmentów wnętrza kościoła. Ciąg i filarów w korpusie nawowym różnią się między sobą wymiarami cegieł, kształtem i zdobnictwem. Rząd północny ma cegły 28,6-27,5-27,4 x 13,6-13,4-12,3 x 8,7-8,5-8,0 cm, 10c=102 cm. Tworzą one regularne ośmioboki w narożach zdobionych ceglami kształtkami (fot. 15). Kształtki występują także w dwu uskokowych bazach. Zwieńczenie filarów tworzy otynkowany pas wysokości 3 cegieł. Przeciwny ciąg zawiera cegły 27,4-26,5-26,2 x 12,5-12,2-12,0 x 7,6-7,3-7,0 cm, 10c=91,2 cm. Filary nie są regularne i w narożach nie mają cegieł kształtek (fot. 16). Ich baza jest profilowana ale jednoskokowa. Biały pas w zwieńczeniu filarów ma wysokość 2 cegieł. Wymienione powyżej różnice dają podstawę do uznania tych dwóch ciągów za niejednorodnych. Powstanie północnych filarów należy odnieść do pierwszej koncepcji budowy korpusu nawowego, związanego z 2 etapem (XIV/XV w.). Ciąg przeciwny filarów jest niewątpliwie młodszy, powstał w 3 etapie (1 poł. XV w.). Ponad filarami kościoła występują także zmiany w architekturze. Na poddaszu nawy północnej ściana zawiera wzmocnienia lizenami, których nie ma ściana nawy południowej. Na obecnym etapie badań należy zatem przyjąć, że kościół mógł składać się z nawy głównej i nawy północnej. Zespół ten zapewne przewidywano rozbudować do pełnego założenia trójnawowego. Kiedy to nastąpiło w etapie 3 (1 poł. XV w.), nawę południową poszerzono zwiększając w stosunku do północnej o 180 cm.

W odniesieniu do sklepiń dość pewne jest wtórne ich założenie w kaplicach przywieżowych oraz kaplicy wschodniej.

Badania wewnętrznych ścian kaplicy wschodniej, szczególnie północnej i zachodniej wnoszą dodatkowe uzupełnienia do jej historii (rys. 5). Ściana północna kaplicy w parterze zawiera cegły należące do etapu 1 (2 poł. XIV w.). Przyległy do niej ostrołuczny łęk pochodzi zapewne z etapu 5 (XVI w.). Na piętrze występująca na tej ścianie wysmukła wnęka w okresie gotyckim była ostrołucznym oknem, powstałym w czasie budowy prezbiterium (fot. 24). Jej zamurowanie nastąpiło w 7 etapie (XVII w.) z pozostawieniem przejścia na chodnik prezbiterialny. Zostało ono zlikwidowane w 9 etapie (XIX w.). Ściana zachodnia kaplicy w poziomie parteru, po stronie wschodniej portalu zawiera niewielką partię ściany pochodzącą zapewne z 1 etapu (2 poł. XIV w.). Ponad portalem powstałym wraz z nawą południową widoczne są pionowe fugi wyznaczające szerokość jej dawnego okna wschodniego. Zostało ono zamurowane w etapie 5 (XVI w.) aby założyć obecne sklepienie. W narożniku południowym można wyróżnić pionowy pas muru z 4 etapu (2 poł. XV w.)

związany z dostawieniem do nawy południowej ściany frontowej kaplicy wschodniej. Na piętrze pas ten nadal ciągnie się prawie do wysokości zachowanego dawnego gzymsu nawy południowej (fot. 22). Fragmenty okna zachodniego stwierdzone w poziomie parteru, na poddaszu mają swoją kontynuację oraz domknięcie w postaci dwóch łęków. Ponad sklepieniem widoczny jest zakres jego częściowego zamurowania pochodzącego z XVI w. Likwidacja okna nastąpiła w 7 etapie (XVII w.). Ponad dawnym oknem zachował się gotycki szczyt nawy południowej na który złożyły się dwie ostrołuczne wnęki (fot. 23) i jedna owalna. W północnym fragmencie ściany, przy ścianie północnej, ciągnie się wąski pas wydzielony fugą przypominającą przebieg meandru. Należy on do etapu 1 (2 poł. XIV w.) i należy identyfikować z przyporą prezbiterium. Na ścianach parteru kaplicy jak i piętra, w trakcie badań konserwatorskich znaleziono średniowieczne zacheuszki, które są dowodem na konsekrację tych przestrzeni (fot. 24). W ścianie południowej kaplicy, po stronie zachodniej od obecnego portalu znaleziono ostrołuczny łęk oraz połączone z nim dwie pionowe fugi (fot. 21). Należą one do zamurowanego zapewne w etapie 5 (XVI w.) pierwotnego wejścia do kaplicy. Ponad obecnym wejściem odsłonięto jeszcze fragmenty ostrołucznego łęku identyfikowanego jako pozostałości pierwotnego okna kaplicy. Ślady na tej ścianie potwierdzają uwagi jakie wcześniej wysnuto analizując wcześniej elewację południową kaplicy.

We wnętrzu przywieżowej kaplicy południowej, na ścianie północnej ponad półkolistym przejściem do wnętrza wieży widoczne są fragmenty łęków przecięte sklepieniem (fot. 17). Obecnie nie sposób ustalić czy jest to efekt stosunkowo późnego założenia sklepienia tej kaplicy, czy też wysmukłej arkady wieży powstałej przed wzniesieniem kaplicy.

Przywieżowa kaplica północna na ścianie wschodniej zachowała znaczne fragmenty okna zachodniego nawy północnej (fot. 18). Zostało ono w pierw częściowo obniżone poprzez założenie poniżej sklepienia łęku odcinkowego. W późniejszym czasie i ono zostało zamurowane. Obecnie określenie czasu tego działania nie jest możliwe do określenia. Być może nastąpiło w XVII w. Na ścianie południowej, powyżej sklepienia zachował się fragment ostrołucznego łęku (fot. 19). Ponieważ został on wkuty w ścianę wieży należy z tego wnosić, że wieża od strony północnej raczej nie zawierała wysokiej arkady.

Na ścianie południowej poddasza obecnej zakrystii znajduje się ostrołuczna wnęka z profilowanymi obrzeżami (fot. 20). Jest to dawne okno prezbiterium, które zostało zapewne w etapie 5 (XVI w.) zamurowane w związku z koniecznością założenia więźby dachowej podwyższonej wówczas zakrystii.

5. Wnioski z badań

Przeprowadzone badania architektoniczne kościoła wskazują na kilka nieznanych dotąd etapów budowy. Pozwalają poszerzyć dotychczasową wiedzę i historię kształtowania obecnej bryły. Jeszcze nie w pełni rozpoznane wydarzenia historyczne związane z kościołem spowodowały, że przyjęte ustalenia czasowe dla poszczególnych etapów są uogólnione. Niewątpliwie wymagają one dokładniejszych uściśleń, ale te mogą nastąpić dopiero w miarę poznania historii miasta i kościoła.

W dziejach budowy kościoła można rozpoznać 10 etapów o różnym wpływie na jego architekturę.

Etap 1

Związany jest z rozpoczęciem działań budowlanych w 2 poł. XIV w. i wzniesieniem niewielkiego obiektu, przewidzianego na prezbiterium przyszłego kościoła. Od strony północnej, przy jego zachodniej partii niewątpliwie znajdowała się zakrystia, zbliżona do tej, która znajduje się obecnie w tym miejscu.

Etap 2

Do dotychczasowej budowli dostawiono w XIV/XV w. korpus zachodni. Według aktualnych ustaleń składał się on z dwóch naw - północnej i głównej. Były one rozdzielone rzędem foremnych ośmiobocznych filarów. Do naw od strony zachodniej była dostawiona już niska wieża bądź też dwie klatki schodowe. Okna nawy głównej były profilowane. Łaskowania od strony północnej, na wysokości poddasza nawy bocznej połączono ze sobą ścianką. Prawdopodobnie po stronie południowej takiej ścianki mogło nie być z uwagi na brak nawy południowej. Obecnie nie wiadomo, czy było to rozwiązanie tymczasowe, przewidywane do rozbudowy czy też finalne.

Etap 3

W 1 poł. XV w. kościół postanowiono rozbudować poprzez dobudowę nawy południowej. Filary, być może z częściowym wykorzystaniem dawnej ściany nawiązały do istniejących z tym, że dekoracje ceglane zostały uproszczone. Aby zwiększyć pojemność kościoła nawę południową założono szerszą od starszej, przeciwległej. Nowe okna nawy

głównej ponad powstałym rzędem filarów upodobniono do tych ze strony północnej. Ich oprawę jednak uproszczono rezygnując z użycia cegieł kształtek. Zapewne wówczas powstała parterowa zakrycia, której szczyt częściowo zachował się do dnia dzisiejszego.

Etap 4

Do narożnika między prezbiterium a nawą południowo dostawiono zapewne w 2 poł. XV w. zbliżoną do kwadratu kaplicę. W tym celu zamurowano okno wschodnie nawy bocznej. Wejście do kaplicy znajdowało się w zachodniej partii ściany południowej. Wynikało to zapewne z pobliskiego założenia stopni wiodących na piętro. Niewątpliwie kaplica była przekryta stropem i zawierała piętro. Jak wskazują zacheuski znalezione na parterze oraz piętrze obie te przestrzenie były konsekrowane. Piętro miało od strony wschodniej i południowej po jednym dużym gotyckim oknie, zbliżonym do tego jakie występują w prezbiterium. Tak znaczna dbałość o wystrój kaplicy, mająca zaznaczać jej wyjątkowość, skłania do przyjęcia za fundatora króla Eryka I, przebywającego w latach 1449-1459 na zamku darłowskim. Sędziwy władca pragnął jeszcze za swojego życia wznieść kaplicę przy parafialnym kościele, gdzie mógłby być pochowany. W tym samym czasie, lub niedługo później do wieży dobudowano kaplicę południową. I tutaj, podobnie jak przy kaplicy wschodniej, musiano zamurować okno pobliskiej ściany szczytowej.

Etap 5

Zapewne w XVI w. dotychczasową zakrycię podwyższono. Od wschodu uzyskała ona nowy wnekowy szczyt. Aby można było dostać się na piętro zakryciai dobudowano od jej strony północnej niewielką klatkę schodową. Dojście do niej mogło znajdować się od strony północnej. Prawdopodobnie wówczas zrezygnowano z kaplicy wschodniej jako miejsca związanego z pochówkiem króla, znajdując dla niego inną przestrzeń. Wnętrze kaplicy zostało podzielone trwale sklepieniem na dwie części: - górną, niedostępną i dolną nadal użytkowaną. Aby ułatwić wejście do niej dotychczasowe wąskie wejście zamurowano i kosztem okna południowego wykształcono duży uskokowy, profilowany portal. Postanowiono także założyć w południowej kaplicy przywieżowej sklepienie. Z obawy aby nie wpłynęło to niekorzystnie na stan jej murów zostały one wzmocnione przyporami.

Etap 6

Ten etap działań budowlanych, ustalony na XVI w. ograniczył się przypuszczalnie do kilku miejsc. Pierwszym była naprawa górnych partii wieży, zaś drugim dobudowa północnej

kaplicy przywieżowej. Wzorowana była ona na starszej, znajdującej się po przeciwnej stronie wieży. Zapewne od razu została przesklepiona ponieważ jej mury, już w trakcie budowy kaplicy, przewidziano wzmocnić pogrubionymi lizenami. Ostatnim miejscem ingerencji była zapewne naprawa znacznie uszkodzonej kaplicy wschodniej. W jej elewacji wschodniej dano nowy szczyt wsparty na drewnianej belce zamykającej nowo utworzone prostokątne okno. Aby nie było ono zbyt wysmukłe dotychczasowy parapet gotyckiego okna podwyższono o ok. 60 cm.

Etap 7

Czas trwania tego etapu należy odnieść do XVII w. Jak można przypuszczać mógł on rozpocząć się już w 1608 r. Dużym zniszczeniom musiała nieco wcześniej ulec kaplica wschodnia. W elewacji południowej prawie całe piętro zostało całkowicie zniszczone. Uszkodzenia przynajmniej powierzchniowe sięgnęły także w parterze partii wschodniej. Z nowych cegieł jak i wtórnie odzyskanych utworzono dwie wnęki zwieńczone półkoliście. Wzmocniono także ścianę wschodnią poprzez zamurowanie dotychczasowego okna prostokątnego pozostawiając pośrodku znacznie mniejszy otwór doświetlający piętro kaplicy. Prawdopodobnie w tym też czasie duże północne okno kaplicy otwarte na prezbiterium zostało zamurowane. Pozostawiono jedynie niewielkie przejście zwieńczone odcinkowo.

Etap 8

Związany jest on z naprawami jakie przeprowadzono w XVIII w. Dotyczyły one głównie górnych partii wieży. Wymieniono tam część cegieł, miejscami zmieniając dotychczasowe podziały architektoniczne. Nowy materiał użyto do wymiany części narożników wieży.

Etap 9

Podjęte prace w tym etapie niewątpliwie rozciągnęły się w czasie. Trwały zapewne od 2 ćw. aż po 4 ćw. XIX w. Polegały głównie na naprawach powierzchni ścian. Przeprowadzone one zostały w górnych partiach prezbiterium, zakrystii, naw bocznych i wieży. Prawie całkowicie przemurowano przypory naw północnej i południowej. Wymieniono obramienia portali, okien i laskowania (za wyjątkiem nawy głównej). W ścianie wschodniej zakrystii wykształcono nowe wejście nawiązujące do okresu gotyckiego. Podobnie postąpiono z jej oknami. Dano nowy szczyt zachodni nad przywieżową kaplicą południową, upodobniony do wcześniejszego z okresu gotyckiego. Wymiana dotyczyła także

niektórych górnych partii wieży, szczególnie w elewacji zachodniej jako najbardziej widocznej przez mieszkańców. Część z tych działań budowlanych była związana z założeniem zegara. Przekształcenia dotknęły jeszcze północnej kaplicy przywieżowej od strony północnej. Zamurowano znajdujące się tam okno od strony północnej (pierwsze od zachodu) i poniżej niego wykuto ostrołuczne wejście.

Etap 10

Do ostatniego etapu należą drobne naprawy, które dokonano w XX w. Lokalnie wymieniono wówczas zniszczone cegły. Ponadto, w ścianie wschodniej kaplicy wschodniej zlikwidowano okienko doświetlające dotąd jej piętro. Jak się wydaje w tym też czasie zamurowano okno zachodnie południowej kaplicy przywieżowej.

6. Ocena wartości zabytkowej

Kościół w Darłowie pw. Matki Bożej Częstochowskiej należy do grupy trójnawowych kościołów Pomorza Zachodniego posiadających: - wielobocznie zamknięcie prezbiterium, - wysoką, dekorowaną w górnych partiach wieżę zachodnią i – przyległe do niej kaplice. W elewacji zachodniej występują (bądź występowały) okna kaplic przywieżowych. Ponad centralnie usytuowanym profilowanym portalem znajduje się duże ostrołuczne okno. Wieża poprzedzała nawy stąd okno to doświetlało jej wnętrze, a wtórnie, poprzez duży łęk otwarty do wnętrza kościoła - także nawę główną. Przy nawach dostawione są sześcioboczne klatki schodowe. Wewnątrz kościoła znajdują się filary ośmioboczne. Układ przestrzenny naw jest bazylikowy. Okna nawy głównej są wykształcone głównie poprzez ostrołuczne łęki.

Wartość darłowskiego kościoła wzmacnia wewnętrzne opracowanie architektoniczne prezbiterium. Istniejące wzdłuż jego ścian chodnik jest rozwiązaniem rzadko spotykanym i wymaga dalszych badań. Ciekawe i nietypowe rozwiązanie ma także zakrystia z pojedynczym słupem na którym oparto sklepienia. Niewątpliwie ważnym argumentem wzmacniającym znaczenie kościoła są znajdujące się w jego wnętrzu grobowce: Eryka I – króla Danii, Norwegii i Szwecji, Elżbiety żony księcia Bogusława XIV i księżnej pomorskiej Jadwigi. W rezultacie obecnie przeprowadzonych badań architektonicznych i bardzo prawdopodobnego rozpoznania pierwszej kaplicy grobowej króla Eryka, oraz jej architektonicznego wystroju, wartość kościoła wzrosła jako planowanej nekropolii pomorskiej.

7. Uwagi konserwatorskie

W wyniku przeprowadzonych badań, głównie elewacji kościoła uzyskano dane, które pozwoliły sformułować uwagi mogące wzmocnić jego wartość architektoniczno-artystyczną. Sformułowane poniżej uwagi pociągają za sobą mają działania, których wykonanie różni się pod względem finansowym. Stąd też należałoby odpowiednio je zaplanować.

1. Jak wynika z badań niewątpliwie ciekawym fragmentem kościoła jest wschodnia kaplica. Badania konserwatorskie przeprowadzone w jej wnętrzu na powłokach tynkarskich parteru ujawniły częściowo zachowany wystrój malarski. Najstarszy pochodzi z okresu gotyckiego (zacheuszki). Podobny znaleziono także na piętrze. Dość dobrze rozpoznana gotycka architektura kaplicy umożliwia dokonanie rekonstrukcji jej piętra. Jeśli potwierdzą się wysunięte w pracy sugestie jej pierwotnego przeznaczenia, byłaby budowlą o dużym znaczeniu dla architektury i sztuki Pomorza Zachodniego. Należy zatem wziąć pod uwagę możliwość przywrócenia jej pierwotnej architektury. Niesie ona konieczność rozwiązania bezpiecznego dotarcia na poziom piętra.

2. Aby ujedynolnić wygląd kościoła istotnym działaniem jest podjęcie prac przy zakrystii. Jej ściany wschodnia i północna powinny zostać opracowane w sposób umożliwiający odczytanie średniowiecznej przeszłości. Podobna uwaga dotyczy także przyległej do zakrystii klatki schodowej. Nie bez znaczenia dla właściwego odbioru elewacji wschodniej zakrystii należałoby wziąć pod uwagę rekonstrukcję domknięcia obecnie uszkodzonego jej gotyckiego szczytu.

3. Niewątpliwie korzystnym działaniem dla elewacji kościoła byłoby uaktywnienie okna zachodniego południowej kaplicy przywieżowej. Uzyskano by historyczną symetrię okien kaplic, obecnie utraconą w wyniku zamurowania (po stronie południowej).

Oczywiście aby uzyskać pełny powrót do średniowiecznej koncepcji architektonicznej elewacji zachodniej należy rozważyć odsłonięcie okna środkowego przynajmniej do okresu określonego na XVII w., a więc wzmocnionego ściankami skrajnymi. Być może powstałe wówczas i zachowane laskowania, po wzmocnieniu, mogły by zostać wykorzystane do założenia przeszkleń.

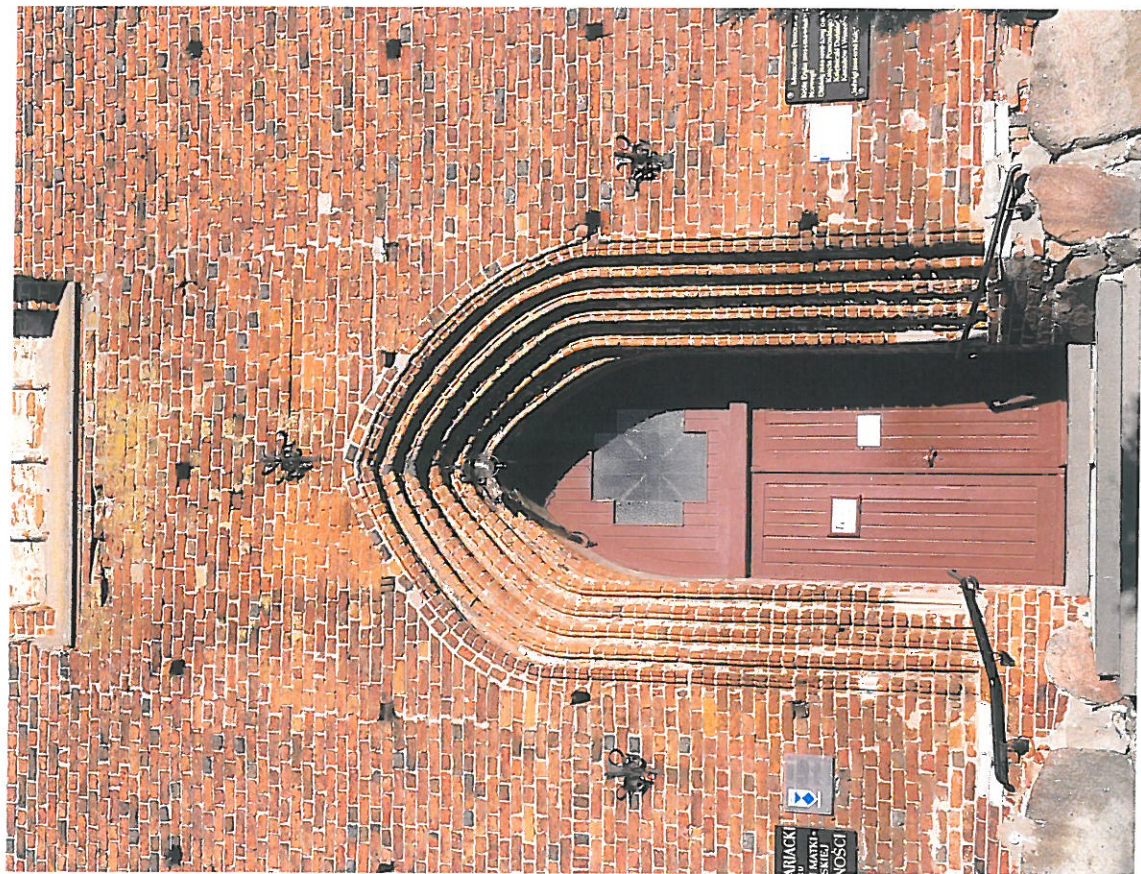
Aleksander Pweli

FOTOGRAFIE

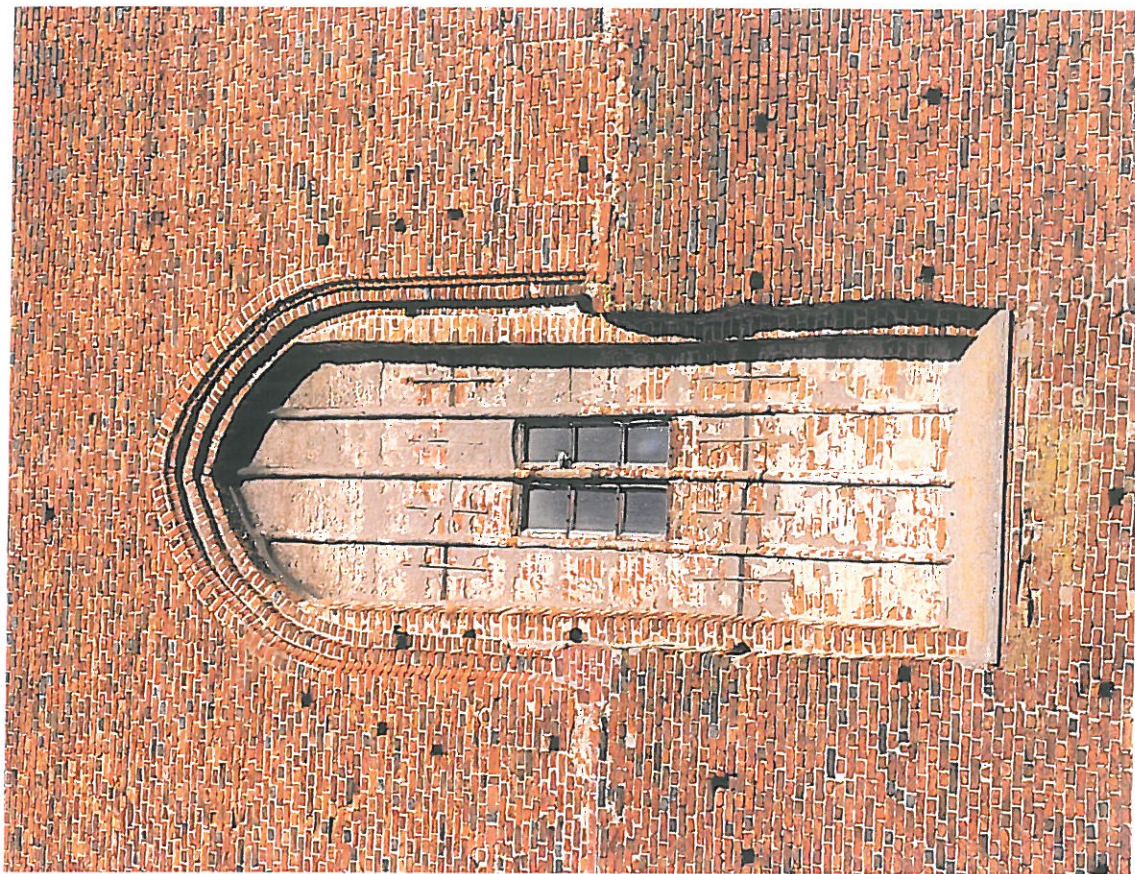
(nr 21 - stan z 2020, pozostałe – 2022)

Autor: Aleksander Piwek

Fot. 1. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, elewacja zachodnia. Portal wieży zniekształcony przemurowaniami. Powyżej niego ślady po zamurowanym w I poł XV w. wcześniejszym otworze.

Fot. 2. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, elewacja zachodnia. Wybite w I poł. XV w. duże ostrołuczne okno, zmniejszone do dwóch małych, prostokątnych, poprzez zamurowanie dokonane w XIX w.

Fot. 3. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, elewacja zachodnia. Na południe (strona prawa) od okna północnej kaplicy przywieżowej z XVI/XVII w. pionowy ślad po jej dostawieniu do wieży.

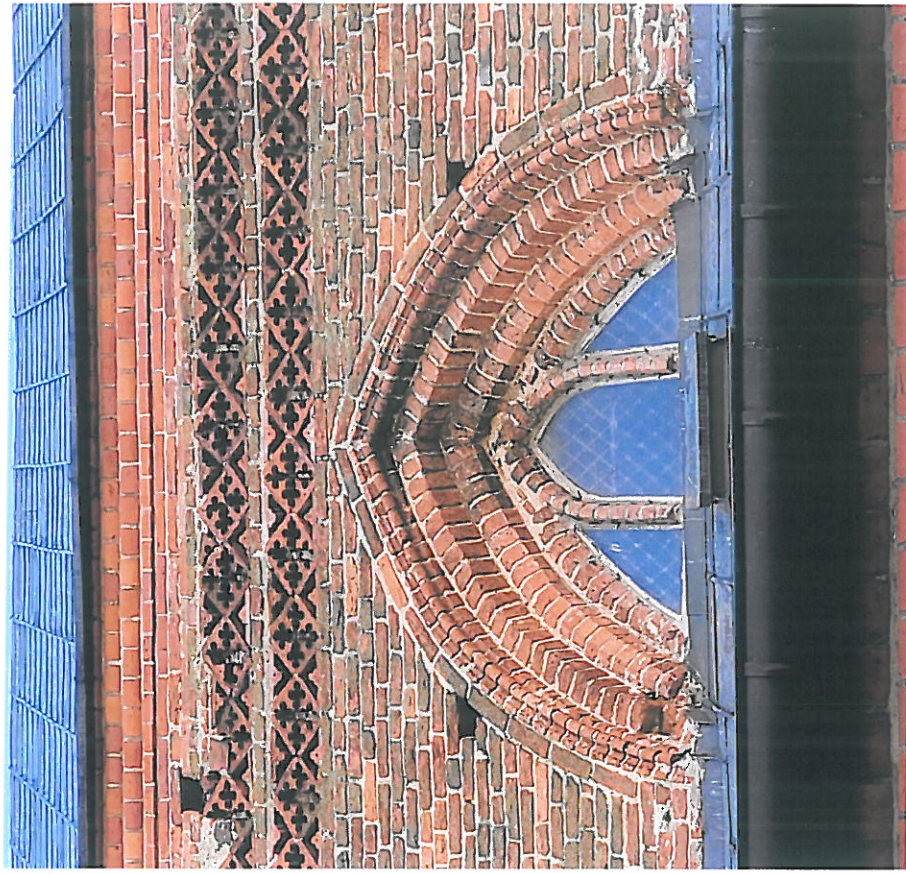

Fot. 4. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, elewacja zachodnia. Szczyt południowej kaplicy przywieżowej odtworzony w XIX w. z wykorzystaniem wzorów średniowiecznych.

Fot. 5. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, elewacja północna. W północnej kaplicy przywieżowej pierwsze okno od zachodu (po prawej stronie) zamurowano w XIX w. Jego dolne partie weszły w skład wykształconego wówczas wejścia.

Fot. 6. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, elewacja północna. Nawa główna, drugie okno od wschodu. Ono, podobnie jak i pozostałe, obwiedzione zostało ułożonymi po krzywiźnie wozówkami. Laskowania są osadzone w czwartym uskoku.

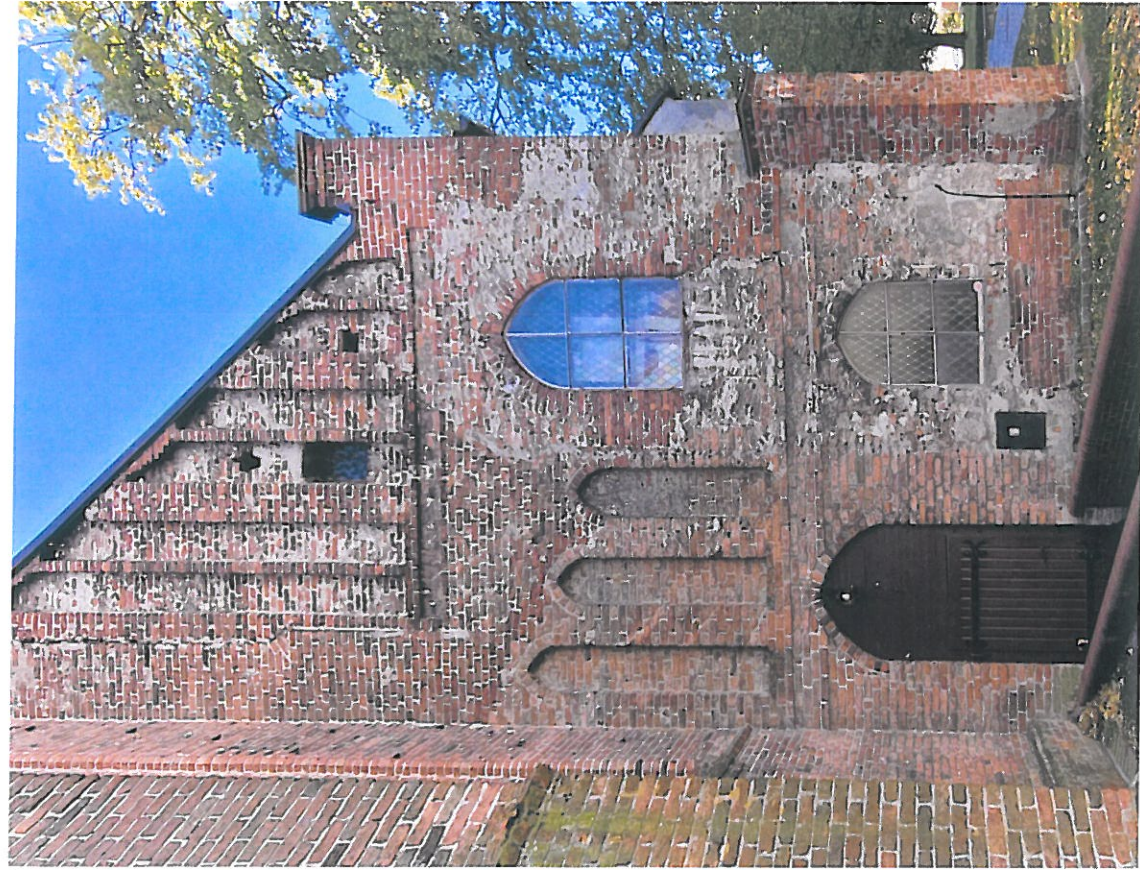

Fot. 7. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, elewacja północna. Okno zakryte w poziomie parteru zostało wykształcone w XIX w. Ślady starszego znajdują się po jego zachodniej stronie (po prawo). W dostawionej klatce schodowej łęk po starszym zamurowanym otworze.

Fot. 8. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, elewacja północna. Na wschód od zamurowanego otworu klatki schodowej przy zakrytych zachowały się skute cegły. Są to ślady po pionowo dochodzącym murze.

Fot. 9. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, elewacja wschodnia. Na ścianie zakrystii zachowały się dwa jej szczyty z wnękami (z 1 poł. XV w. i XVI w.). Pomiędzy górnym (młodszym) a prezbiterium widoczny jest przebieg przypory prezbiterium z 2 poł. XIV w.

Fot. 10. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, elewacja północna. Dolna część prezbiterium zawiera ślad po zamurowanym portalu. Na zachód od okna (po prawej stronie) pionowa fuga zapewne po dostawieniu zakrystii.

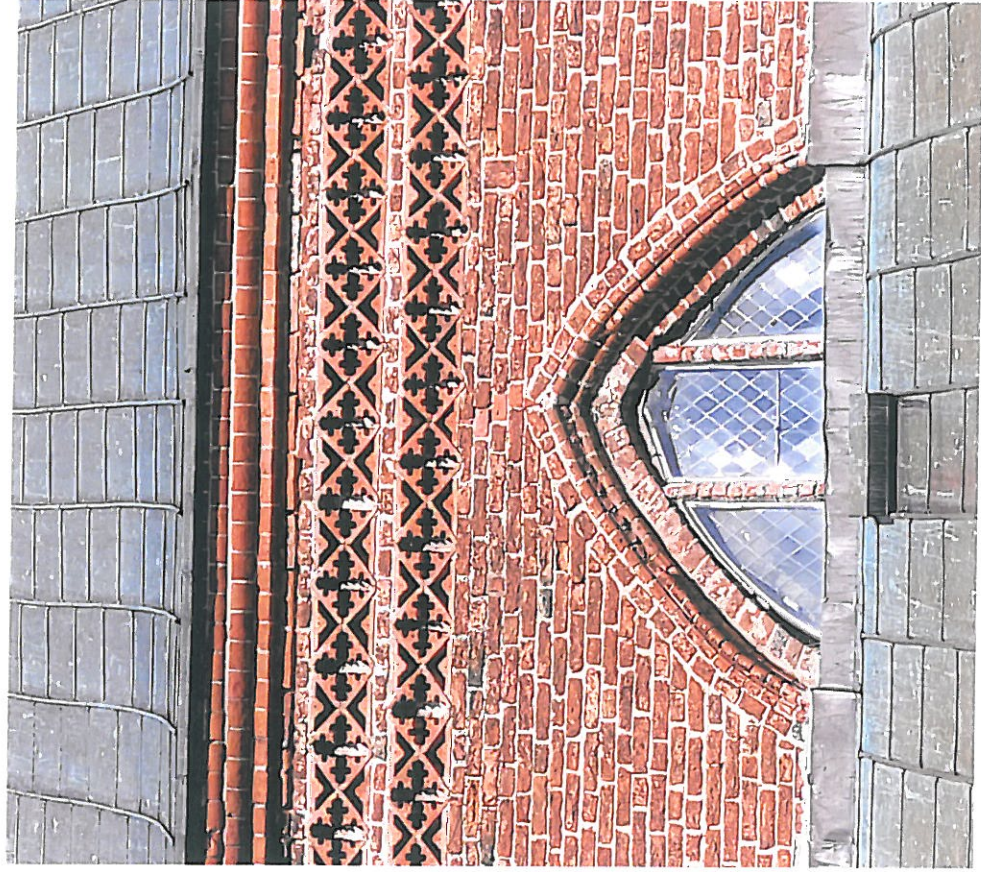

Fot. 11. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, elewacja wschodnia. W szczytce kaplicy południowej zachowały się pozostałości po wysmukłym gotyckim oknie, zamurowanym w XVII w. z pozostawieniem niewielkiego okienka, zlikwidowanego w XVIII w.

Fot. 12. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, elewacja południowa. Ściana kaplicy z odsłoniętym ponad portalem fragmentem łuku dawnego okna częściowo włączonego w późniejszy portal. Półkoliste wnęki na piętrze pochodzą z przebudowy dokonanej w XVII w.

Fot. 13. Nawa główna, drugie okno od wschodu. Podobnie jak i pozostałe na niej, obwiedzione zostało główkami ułożonymi po łuku. Laskowania osadzono w drugim uskoku przez co otwór okienny jest płytszy aniżeli w elewacji północnej.

Fot. 14. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej. Widok od strony południowej na ścianę wschodnią wieży ze śladami po wcześniejszym, średniowiecznym dachu nawy głównej.

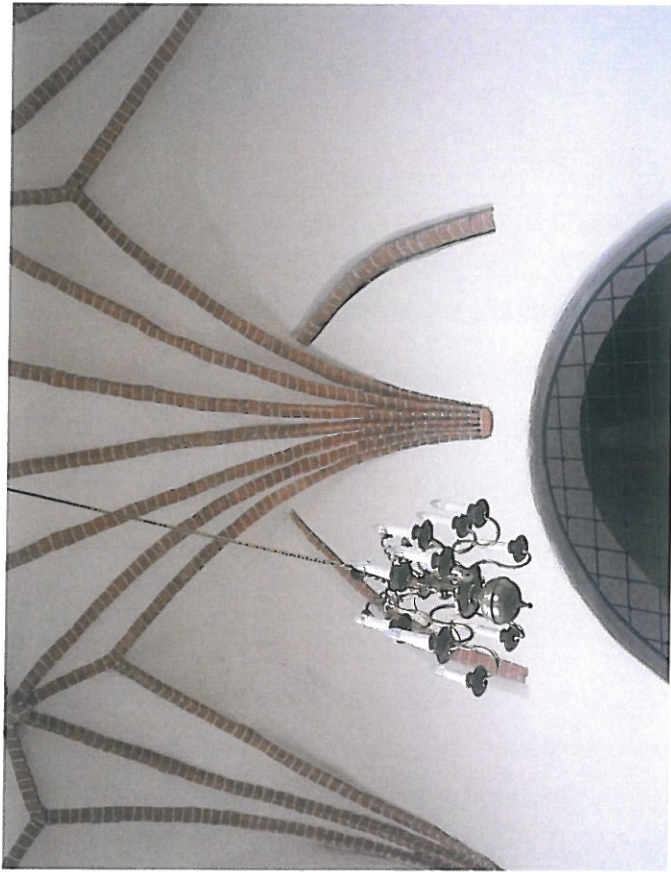

Fot. 15. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, filar nawy północnej. Jest on foremny, zawierający w narożach cegły kształtki i dwuskokową profilowaną bazę.

Fot. 16. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, filar nawy południowej. Jego nieforemny trzon nie ma zdobień zaś baza z profilowaniem jest jednoskokowa.

Fot. 17. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, wnętrze południowej kaplicy przywieżowej. Na ścianie północnej, ponad przejściem, odstonięty jest łęk ostrołucznygo otworu zamurowanego w wyniku założenia w kaplicy sklepień.

Fot. 18. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, wnętrze północnej kaplicy przywieżowej. Na ścianie wschodniej ślady po średniowiecznym oknie zachodnim nawy północnej. Jego górna partia została zastonięta przez późniejsze sklepienie kaplicy.

Fot. 19. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, północna kaplica przywieżowa, poddasze. W ścianie południowej, ponad sklepieniem zachował się fragment łuku przejścia do wieży.

Fot. 20. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, poddasze zakrystii. Na ścianie północnej prezbiterium widoczne jest zamurowanie wysmukłego gotyckiego okna, zlikwidowanego podczas podwyższania zakrystii w XVI w.

Fot. 21. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, wnętrze kaplicy wschodniej. Na zachód (po prawej stronie) od obecnego wejścia znalezione zostały ostrołuczny łęk i dochodzące do niego pionowe fugi – pozostałości po pierwszym wejściu z zewnątrz do kaplicy. Powyżej działającego wejścia – fragment łęku po średniowiecznym oknie.

Fot. 22. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, poddasze kaplicy wschodniej. W ścianie należącej do nawy południowej, ponad sklepieniem, pozostałości jej gotyckiego okna. Przy styku ze ścianą południową (po lewej stronie) fugi o przebiegu meandru są świadectwem dostawienia kaplicy do ściany wschodniej nawy bocznej.

Fot. 23. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, poddasze kaplicy wschodniej. Ściana należąca do nawy południowej zawiera ostrołuczne wnęki będące dekoracją architektoniczną jej szczytu przed dobudowaniem kaplicy.

Fot. 24. Darłowo – kościół pw. Matki Bożej Częstochowskiej, poddasze kaplicy wschodniej. Na ścianie północnej fragment profilowań (po prawej stronie) zamurowanego wysmukłego okna prezbiteryum. Na zachód od niego (po lewej stronie) gotycki zacheuszek.